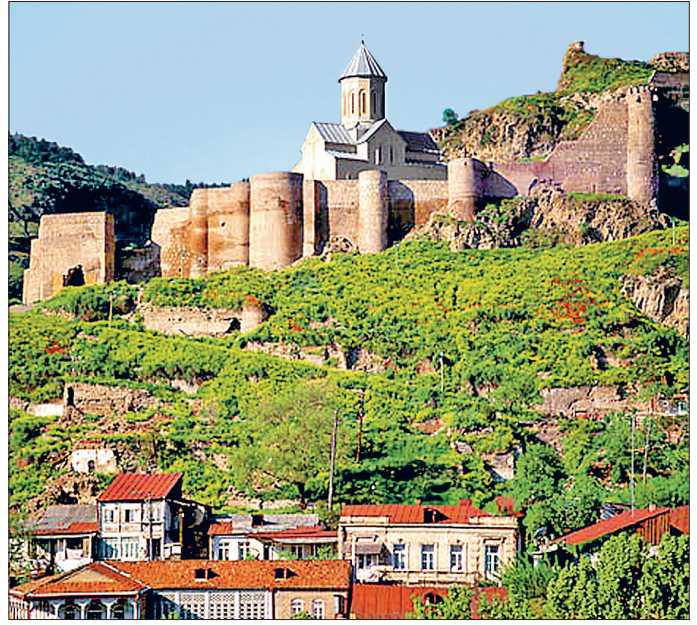

vb. azınlıklardan meydana gelmektedir. Şehirde Gürcü Ortodoks, Ermeni-Gürcü Katolik ve Protestan kiliseleri yanında bir cami, üç adet sinagog ve diğer ibadet yerleri bulunmaktadır. Aynı zamanda bir kültür şehri olan Tiflis'te 35.000 öğrencisi olan bir üniversite, teknik ve yüksek okullar ve güzel sanatlar akademisi mevcuttur.

Tiflis'in eski kesimleri Kür ırmağının sağ yakasında daha dik yamaçlı kesimde bulunur. Nehir kenarında 400 m. civarında olan kesimlerden 550 metreye kadar yükselen mahallelere çıkmak için kablolu tramvaydan (füniküler) faydalanılır. Tiflis'in yeni kesimleri ise nehrin sol yakasında demiryolu (Bakü-Batum hattı) boyunca gelişmiştir. Geçmişte Tiflis ekonomisinde pamuk yetiştiriciliği, ipekçilik, tahıl üretimi, bağcılık önemli yer tutmaktaydı, ayrıca ticaret hayli gelişmişti. Tiflis civarında zengin demir ve gümüş madenleri bulunmaktaydı. Bugün en önemli sanayi dalları kâğıt, makine, gıda, dokuma, kimya ve kereste sanayiidir. Tiflis'te tarihi eserler açısından kayda değer olarak IV. yüzyılda yapılan, XVI ve XVII. yüzyıllarda tamir edilen Narin Kale, VI. yüzyılda inşa edilen Ançışati Daş Kilisesi, Kral Wahtang Gorgaslanı tarafından başlatılan ve 620'de Kral Andreas tarafından tamamlanan Sion Katedrali, Meteh Mâbedi (1276-1293) ve Rüstem Han'ın yaptırdığı saray ve hamam (1638) zikredilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 224, 278, 289-290; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 122, 162-163; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 157, 162; VIII, 7, 27; IX, 188, 192-193; Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab: Altın Bozkırlar* (trc. Ahsen Batur), İstanbul 2004, s. 97, 98, 101; İbn Havkal, *Şâretü'l-arz*, s. 340-342; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 144; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 35-37; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 29; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 518-519, 597; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), II, 160; Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnâmesi* (ed. Stefanos Yeranos, trc. Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2005, II, 155-160; J. A. Güldenstaedt, *Reisen nach Georgien und Imerethi* (ed. J. von Klaproth), Berlin 1815, s. 128-132; W. von Freygangs, *Briefe über den Kaukasus und Georgien nebst angehangsten Reisebericht über Persien vom Jahre 1812*, Hamburg 1817, s. 94-108; R. Lyall, *Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia*, London 1825, I, 507, 510-521; J. F. Gamba, *Voyage dans la Russie méridionale*, Paris 1826, II, 51-55 vd.; J. von Klaproth, *Reise in den Kaukasus und nach Georgien: Unternommen in den Jahren 1807 und 1808*, Berlin 1812, I, 732-737; A. S. Puşkin, *Die Reise nach Arzum während des Feldzugs im Jahre 1829* (ed. P. Urban), Berlin 1998, s. 37-47; K. Koch, *Reise durch Russland nach dem kaukasischen Isthmus in den Jahren 1836, 1837 und 1838*, Stuttgart 1843, II, 253-260, 299-306; P. Josselian, "Kurze Geschichte der Stadt Tiflis", *Archiv für wissenschaftliche*

Narin Kale –
Tiflis /
Gürcistan

Kunde von Russland (ed. A. Erman), Berlin 1845, IV, 24-34; A. F. von Haxthausen, *Transkaukasien*, Leipzig 1856, I, 42-43, 45-46, 80-86, 89; M. F. Brosset, *Gürcistan Tarihi* (trc. H. D. Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil), Ankara 2003, tür.yer.; J. Marquart, *Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge*, Leipzig 1903, tür.yer.; W. E. D. Allen, *A History of the Georgian People*, London 1932, tür.yer.; *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak* (trc. ve nşr. H. D. Andreasyan), İstanbul 1974, s. 2, 42, 46-47, 55; M. Fahrettin Kirzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elle'ni Fethi: 1451-1590*, Ankara 1976, s. 3, 8-10, 19, 37, 98 vd.; Fâyiz Necîb İskenderiye 1988, tür.yer.; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsi Münâsebetleri: 1578-1612*, İstanbul 1993, s. 58, 97, 102, 111, 120-122, 133; N. Berdenişvili – S. Canaşa, *Gürcistan Tarihi* (trc. Hayri Hayrioğlu), İstanbul 1997, s. 86-87, 106, 111 vd.; Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri* (doktora tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 30-33, ayrıca bk. tür.yer.; M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, İstanbul 2005, s. 38-41; Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi ve Alban Salnamesi* (trc. Yusuf Gedikli), İstanbul 2006, s. 161, 304; M. I. Artamonov, *Hazar Tarihi* (trc. Ahsen Batur), İstanbul 2008, s. 202, 203, 329; Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, İstanbul 2008, s. 60-64; Ali İhsan Bilgili, "Osmanlı ve Safevi Hâkimiyetlerinde Tiflis (XVIII. yüzyıl)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 21, İstanbul 2009, s. 22-62; B. M., "Tiflis", *Entsiklopedičeskii Slovar*, St. Petersburg 1901, XXXIII, 267-271; V. Minorsky, "Tiflis", *IA*, XII/1, s. 264-279; a.mlf. – [C. E. Bosworth], "Tiflis", *IE²* (İng.), X, 478-479; "Tbilisi", *Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, Bakü 1986, IX, 178-180; "Tiflis Emirliyi", a.e., IX, 290.

MUSTAFA AYDIN

TİĞİN

(bk. TEGİN).

TÎH

(bk. SÎNÂ).

TİHÂME

(تِهَامَة)

Arabistan'ın Kızıldeniz sahilindeki dar kıyı ovası.

Kuzeyde Akabe körfezinden başlayarak güneyde Yemen'de Aden'e kadar hemen hemen kesintisiz biçimde devam eder. Doğu sınırı Kızıldeniz'e paralel Serât sıradağ silsilesinden oluşur; alçak kıyı şeridi kuzeyde dar şekilde başlayarak güneye doğru genişler ve bazı kesimlerde genişliği 80-100 kilometreye kadar ulaşır. Sözlükte "kötü koku, aşırı sıcaklık, durgun rüzgâr" anlamına gelen **tihâme** kelimesi bu kıyı şeridi için "yüksek bölge" mânasındaki Necid'in karşısı olarak "alçak bölge" anlamında kullanılmıştır. Bölgeye Gavr (çukurluk) adı da verilmektedir. Tihâme, Bâbil İbrânicosi gibi diğer bazı Sâmi dillerinde "denizin derinliği" ve "kötü koku" mânasına gelir. Sebe kitâbelerinde ise "düzlük, ova" anlamında geçer (*IE²* [İng.], X, 481). Tihâme, kuzeydeki başlangıç noktasından Lîs'e kadar uzanan kısmı Hicaz Tihâmesi, Lîs ve Cîzân arasında merkezi Ebhâ olan Asîr Tihâmesi ve Cîzân'dan Bâbülmendeb'e kadar uzanan, merkezi Zebid olan Yemen Tihâmesi şeklinde üç kısma ayrılır. İslâm coğrafyacıları tarafından Arabistan'ın dört (veya beş) coğrafi bölgesinden biri diye gösterilmiştir. Bölgenin kuzey kesimi Suudi

TİHÂME

Arabistan, daha az yer tutan güney kesimi Yemen Cumhuriyeti sınırları içinde kalır.

Sıcak ve kurak iklimin hâkim olduğu, doğal bitki örtüsü açısından çöl ve çölümsü bozkır görünümündeki Tihâme coğrafi bakımdan farklılık arz etmektedir. Gerideki dağlara doğru basamak basamak yükselir ve genellikle yeni tortullardan meydana gelir. Cidde, Yenbu', Cizân, Hudeyde, Mehâ, Kahme ve Şükayk gibi liman bölgeleri dışında Kızıldeniz kıyıları daha çok mercan kayalıklarıyla kaplıdır ve gemiler için tehlikelidir. Sahilden içeriye doğru farklı bozkır tipleri yer almaktadır. Kuzeyde taşlık bozkır, güneye doğru tuzlu bozkır ve kumlu çöl bozkır hâkimdir. Bozkır bitkilerinin yetişmesine uygun kıyı arazileri kaktüs, kâfur, çivit gibi kıyı ve yarı sahra bitkileriyle kaplıdır. Serât dağlarına yakın yüksek ve dağlık toprakları daha bol yağış aldığından tarıma elverişlidir. Özellikle kuzeyden güneye doğru Mevza', Heys, Harad, Mevr, Surdud, Sehâm, Rima', Risyan, Gayl ve Zebîd gibi vadilerde darı, susam, karpuz, muz, mango, hurma ve pamuk gibi ürünler yetiştirilir. Tihâme, Serât dağlarından batıya doğru akan, ancak denize ulaşmayan derelerin suladığı vadileri dolayısıyla önemli bir tarım bölgesidir (Stone, I, 286-287). Yemen Tihâmesi şehirlerinden olan Cüreş, İslâm öncesinde yarımadanın belli başlı tarım merkezleri arasında sayılmaktaydı (İbn Hişâm, s. 1081; Taberî, III, 131). Tarımın yanı sıra bölgenin başlıca iktisadî faaliyetleri balıkçılık, denizcilik, belli ölçüde inci ve sünger avcılığı idi (Stone, I, 287). Suriye ile Yemen arasındaki ticareti sağlayan iki ana yoldan biri olan ve Hadramut-Tihâme-Hicaz üzerinden Suriye'ye ulaşan ticaret yolu sebebiyle Tihâme ticarî bakımdan büyük önem taşıyordu. İslâm öncesinde Arabistan'ın meşhur panayırlarından Hubâşe, Yemen Tihâmesi'nde kuruluyordu. Hz. Peygamber'in Hatice ile yaptığı ticarî iş birliği sırasında buraya da gittiği bildirilmektedir (Taberî, II, 281).

İslâm'ın zuhurunda kuzeyde Huzâa, güneye doğru Ezd ve Kinâne'nin çeşitli kolları, Ak, Eş'ar, Devs gibi kabileler Tihâme bölgesinde oturuyordu. Hâşimoğulları ile Huzâa'nın bazı kolları arasındaki dostluk antlaşması dolayısıyla Huzâa'dan bazı kişiler ilk müslümanlar arasında yer aldı. Huzâa'nın kollarından Eslemîliler'in büyük çoğunluğu Uhud Gazvesi sırasında müslüman olmuştu. Hz. Peygamber'in Huzâa'nın Büdeyl, Büsr ve Amr kollarına yazdığı mektupta, kendilerini Tihâme halkı içinde en çok takdir ettiği ve akrabalık yönün-

den kendine en yakın bulduğu kabileler şeklinde tavsif ettiği görülmektedir (Vâkıdî, II, 750-751; İbn Sa'd, I, 272). Huzâa'nın kollarından Benî Mustalîk, Kureyş'le ittifakı bulunan kabileler topluluğu (Ehâbiş) içerisinde yer almıştı. Bu kabilelerin Uhud ve Hendek savaşlarında Mekke ordusunun önemli bir kısmını teşkil ettiği zikredilmektedir (Taberî, III, 500, 570). Yemen Tihâmesi'nde yaşayan Devs kabilesinden Tufeyl b. Amr ed-Devsî, Mekke devrinin ilk yıllarında Hz. Peygamber ile görüşüp müslüman oldu. Ardından kabilesine dönerek Devsîleri İslâm'a davet etti. Önceleri zorluklarla karşılaştıysa da onun gayretiyle Devsîler arasında Müslümanlık yayıldı. Tufeyl, 7 (628) yılında yetmiş seksen müslüman aile ile birlikte Medine'ye geldi. Eş'ar'ın İslâmî dönemde tarih sahnesine ilk çıkışı da 7. yıla rastlar. Yaklaşık elli kişilik bir heyet müslüman olduğunu bildirmek için Medine'ye gitmek üzere denize açıldı. Fakat gemileri fırtına yüzünden Habeşistan'a sürüklenince buradaki muhacirlere katıldı. Ca'fer-i Tayyâr ve arkadaşlarıyla birlikte Medine'ye geldi.

Mekke fethinin ardından Hz. Peygamber, 9 (630) yılında Tihâme'de yaşayan Benî Has'am üzerine Kutbe b. Âmir kumandasında bir seriyye gönderdi. Devs, Eş'ar, Ezd gibi bölge kabileleri Medine'ye heyet yollayarak İslâm'ı kabul ettiler. Daha sonra bölgeye gönderilen valilerin idare ettiği Yemen Tihâmesi'ndeki kabileler, Resûlullah'ın sağlığında peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan Esved el-Ansî'ye destek verdiler. Hz. Ebû Bekir döneminde Benî Ak ve Eş'ar kabileleri gibi bölgenin güney taraflarındaki bazı kabileler tekrar irtidat olaylarına katıldıysa da itaat altına alındılar. Bu tarihten sonra Hicaz Tihâmesi ve Asir Tihâmesi'nin tarihi genellikle Hicaz bölgesinin tarihiyle iç içedir. Yemen Tihâmesi'nde Abbâsîler döneminden itibaren bazı hânedanlar kuruldu veya bölge bazı büyük devletlerin hâkimiyeti altına girdi. Halife Me'mûn zamanında Yemen Tihâmesi'nde karışıklık ortaya çıktı. Eş'ar ve Ak kabilelerinin çıkardığı isyanlar kontrol altına alınamadı. Bunun üzerine Emevîler'in meşhur valilerinden Ziyâd b. Ebîh'in torunlarından Muhammed b. Abdullah b. Ziyâd vali olarak tayin edildi ve önemli bir askerî birliğin başında bölgeye gönderildi (203/818). Halifenin emriyle idarî merkez olarak Zebîd şehrini kuran Muhammed üç yıl içinde bölgeyi Hadramut'a kadar hâkimiyet altına aldı. İsmen Abbâsî hilâfetine bağlılığını sürdüren Muhammed'in kurduğu Ziyâdîler'le birlikte (818-1018) Yemen Tihâmesi böl-

gesinde müstakil hânedanlar dönemi başladı. Ziyâdîler'in yıkılışının ardından bölge sırasıyla Necâhîler, Süleymânîler, Hemdânîler ve Mehdîler'in (1159-1174) elinde kaldı. 1174-1229 yılları arasında Eyyûbîler'in hâkimiyetinde olan bölgede Resûlîler ve Tâhirîler (1454-1517) hüküm sürdü. Bu devletlerin genellikle Zebîd'i başşehir edinmeleri sebebiyle şehir yaklaşık dört asır boyunca Tihâme'nin kültür ve ilim merkezi rolünü üstlendi. XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarına katılan Tihâme, XVIII. yüzyılda bölgede Vehhâbîliğin yayılması yüzünden isyanlara ve siyasî istikrarsızlıklara sahne oldu. 1840'ta Suûdîler'in kontrolüne giren Tihâme 1849'da Osmanlılar tarafından geri alındı. Yemen'in 1918'de bağımsızlığına kavuşmasının ardından Yemen Tihâmesi Yemen topraklarına dahil edilirken tartışılan bir siyasî bölgeye dönüşen Asir Tihâmesi, Mayıs 1934'te imzalanan Tâif Antlaşması ile Suudi Arabistan topraklarına katıldı.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "ğvr", "thm" md.leri; *Tacü'l-'arûs*, "ğvr", "thm" md.leri; Vâkıdî, *el-Megâzi*, II, 722, 750-751; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebevîyye* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Dimaşk-Beyrut 1424/2003, s. 1081; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 272, 304, 321-359; II, 117, 162; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), II, 281; III, 22, 130-131, 134-136, 230-231, 313-328, 500, 570; Hemdânî, *Şifâtü Cezireti'l-'Arab* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), Riyad 1397/1977, s. 58-59, 98-100; Bekrî, *Mu'cem*, I, 203; Şerîf el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-müşâk*, Beyrut 1409/1989, I, 136-156; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), II, 74-75; G. R. Smith, "Politische Geschichte des islamischen Jemen bis zur ersten türkischen Invasion", *Yemen*, Frankfurt 1987, s. 136-154; a.mlf., "Studies on the Tihâmah", *JRAS*, sy. 1 (1986), s. 30-39; a.mlf., "Tihâma", *EL*² (İng.), X, 481-482; Francine Stone, "Tihâme", *el-Mevsû'atü'l-Yemeniyye*, Beyrut 1412/1992, I, 286-289; Abdurrahman Hadramî, "Tihâme fi't-tarih", *el-İktil*, I/2, San'a 1980, s. 41-82; Gaysân b. Ali, "Bilâdû Tihâme ve's-Serât minzû fecr'l-İslâm hatt'e's-senetî's-şâniye 'aşere li'l-hicre", *el-Mecelletü't-târihiyyetü'l-Misriyye*, XXXVIII, Kahire 1995, s. 43-65; A. Grohmann, "Tihâme", *IA*, XII/1, s. 280-282; Settâr Avdî, "Tihâme", *DMBİ*, XVI, 437-440.

ELNURE AZİZOVA

TİK ÇEND
(تیک چند)Lâle Tik Çend Bahâr
(ö. 1180/1766'dan sonra)

Farsça sözlük yazarı ve şair.

Hayatına dair fazla bilgi yoktur. Meşhur eseri *Bahâr-ı 'Acem*'i yazdığı 1152 (1739) yılında elli üç yaşında olduğuna göre 1100 (1689) yılı civarında doğmuş olma-